Harri Mikkola
8.10.2021

Venäjä ja arktisen alueen turvallisuuspoliittisen tilanteen muutos

Arktisen alueen turvallisuustilanne on selkeästi heikentynyt yleisen suurvaltakamppailun kontekstissa. Muutoksen taustalla ovat ennen kaikkea Venäjän lisääntynyt sotilaallinen varustautuminen, entistä provokatiivisempi ja kehittyneempi harjoitustoiminta sekä tiukentuneet kannanotot. Jännitteiden lisääntymiseen ovat vaikuttaneet myös Kiinan pyrkimykset lisätä alueellista läsnäoloa sekä Yhdysvaltojen huomion kohdistuminen pohjoiseen.

Arktis on alue, jossa suurvaltojen intressit kohtaavat ja risteävät. Viisi kahdeksasta Arktisen neuvoston jäsenvaltiosta on Naton jäseniä – siis jäseniä järjestössä, jota Venäjä pitää uhkana kansalliselle turvallisuudelleen. Kaksi Arktisen neuvoston jäsenvaltiota, Suomi ja Ruotsi, ovat Naton läheisiä kumppaneita. Ukrainan tapahtumien johdosta seitsemän muuta Arktisen neuvoston jäsenvaltiota ovat asettaneet pakotteita Venäjälle. Lähtökohdat alueellisen vakauden ylläpitämiselle tai sen lisäämiselle ovat tästä näkökulmasta haasteelliset.

Arktisen alueen taloudellisilla ja alueelle sijoitetuilla sotilaallisilla resursseilla on olennainen rooli Venäjän kahden suurstrategisen tavoitteen saavuttamiselle. Nämä ovat hallintoregiimin säilyminen ja alueellisen suurvaltastatuksen vahvistaminen. Arktisen alueen yhteistyö on näihin nähden alisteisessa asemassa.

Venäjän yhteiskunnalliset kehittämisohjelmat, asevoimien modernisaatio, kansainvälinen vaikutusvalta ja presidentti Vladimir Putinin regiimin säilyminen ovat riippuvaisia arktisen alueen öljystä ja kaasusta saatavista vientituloista.

Samalla Venäjä näkee vaikutusvaltansa kansainvälisessä politiikassa perustuvan yhä enemmän sotilaallisen voiman käyttöön tai sillä uhkaamiseen ja poliittiseen painostamiseen. Lopulta maa näkee kansallisen turvallisuutensa ja suurvaltastatuksensa perustuvan ydinaseisiin, ja se on aktiivisesti muistuttanut länttä pelotteen olemassaolosta. Arktisen alueen ydinasekomponentilla on tässä yhtälössä Venäjälle elintärkeä merkitys.

Tässä kontekstissa Venäjä jatkaa aktiivisesti arktisille alueillensa sijoitettujen asevoimien yksiköidensä vahvistamista. Arktisen alueen merkittävyyttä maan sotilasstrategisessa ajattelussa korostaa myös se, että vuoden 2021 alussa Pohjoinen laivasto sai virallisesti sotilaspiirin statuksen.

Uudeksi toimijaksi arktiselle alueelle on ilmaantunut Kiina. Kiina näkee itsensä globaalina suurvaltana, ja se on systemaattisesti pyrkinyt lisäämään poliittista vaikutusvaltaansa myös pohjoisessa. Tällä on vaikutuksensa myös Venäjän arktiseen politiikkaan.

Käytännössä Kiinan alueellisen läsnäolon lisääntyminen näkyy selkeimmin juuri Venäjällä. Kiina on muun muassa panostanut merkittävästi Jamalin alueen

maakaasukenttiin, joiden osalta sen omistusaste on jo noussut korkeammaksi kuin mitä Venäjä toivoi.

Myös Yhdysvaltojen muuttunut arktinen politiikka vaikuttaa Venäjän arktisen politiikan sisältöön ja suuntaan. Venäjän ulkopolitiikan käytös, Pohjoisen laivaston vahvistuminen ja Naton pohjoisten jäsenmaiden toiveet ovat johtaneet siihen, että Yhdysvallat on lisääntyvästi varautumassa jännitteiden ja geopoliittisten panosten kasvuun Arktiksella.

Yhdysvaltojen sotilaallinen jalanjälki pohjoisessa on merkittävästi kasvanut. Maa on muun uudelleen muassa huomattavasti lisännyt sotilaallista harjoittelua pohjoisessa ja perustanut uudelleen 2. laivaston valvomaan maan ja liittokunnan turvallisuusetuja Pohjois-Atlantilla. Lisäksi maa on rakentamassa tukeutumisinfrastruktuuria Pohjois-Norjaan muun muassa tiedustelulentokoneille ja sukellusveneet tukeutuneet Pohjois-Norjan satamiin. Jopa maan lentotukialus laivueineen on operoinut pohjoisilla merialueilla pitkän tauon jälkeen. Venäjä on suhtautunut tähän kehitykseen erittäin kriittisesti.

Euroopan arktisen alueen merkitys korostuu sotilasstrategisena toimintaympäristönä. Merkittävimmät sotilasstrategiset elementit alueella voidaan jakaa kahteen osaan. Nämä ovat ensinnäkin konventionaalisten kaukovaikutteisten ohjusten ja ydinaseiden merkitys Venäjän suurvalta-aseman säilyttämispyrkimyksille, ja toiseksi Pohjois-Atlantin merireittien merkitys Euroopan puolustukselle.

Kuolan niemimaalle, Pohjoiseen laivastoon on sijoitettu suurin osa Venäjän strategisten ydinasejoukkojen merikomponentista. Jäämeren jääpeitteen alla operoivat ydinsukellusveneet mahdollistavat Venäjälle toisen iskun kyvyn ja ylläpitävät ydinpelotetta.

Euroopan puolustus nojaa olennaisesti Yhdysvaltojen sotilaalliseen voimaan. Venäjän ja lännen välisen merkittävän sotilaallisen konfliktin aikana Pohjois-Atlantin merireitit olisivat kriittisessä roolissa joukkojen ja kaluston siirrolle Pohjois-Amerikasta Eurooppaan. Sotilaallisen konfliktin tilanteessa Venäjän intressissä olisi pystyä häiritsemään ja mahdollisuuksien mukaan katkaisemaan nämä merireitit, jotta se pystyisi estämään tai hidastamaan Yhdysvaltojen joukkojen pääsyä Eurooppaan.

Jotta Venäjän pinta-alusten ja sukellusveneiden olisi mahdollista operoida Pohjois-Atlantilla, niiden tulisi kyetä pääsemään alueelle Grönlanti–Islanti–Iso-Britannia välisen merialueen (ns. GIUK-linjan) kautta. Kääntäen tämä tarkoittaa, että lännelle on tärkeää kyetä kontrolloimaan tätä aluetta ja ylläpitää riittävää kykyä merelliseen tilannekuvaan ja sukellusveneiden vastaisiin toimiin jo ylempänä pohjoisessa. Näiden alueiden strateginen tasapaino on lisääntyvästi haastettuna, sillä Venäjän asevoimien aktiviteetti GIUK-linjan alueella on jopa ylittänyt kylmän sodan ajan tason.

Alueellisesta näkökulmasta katsottuna nykyiset sotilaalliset dynamiikat Euroopan Arktiksella määräytyvät pitkälti Venäjän kylmän sodan aikaisen konseptin, Bastion-puolustuksen kautta. Konsepti pyrkii takaamaan strategisten ydinsukellusveneiden selviytymisen niiden suljetuilla ja raskaasti puolustetuilla merialueilla, eli ”bastioneissa”.

Vakavassa kriisiskenaariossa tällä strategialla voi olla kriittisiä seurauksia Suomelle ja muille Pohjoismaille. Aluehallinta pohjoisessa Skandinaviassa tai sen osissa auttaisi Venäjää lisäämään syvyyttä ilma- ja meripuolustukseensa, mikä helpottaisi Kuolan niemimaan kriittisten kohteiden suojaamista. Venäjän näkökulmasta riittävän puolustuksellisen syvyyden saavuttaminen voi vaatia paitsi Barentsinmeren myös pohjoisen Norjanmeren hallintaa. Tämä puolestaan vaatisi maaoperaatioita Norjan rannikolla, joiden toteuttaminen vaatisi käytännössä Suomen ilma- ja maa-alueen käyttöä.

Suomi ja muut Pohjoismaat ovat reagoineet turvallisuustilanteen muutokseen muun muassa tiivistämällä puolustusyhteistyötään. Myös Suomen läntisten kumppaneiden näkökulmasta on tärkeää, että Suomi pystyy hallitsemaan omaa maa-aluettaan ja ilmatilaansa pohjoisessa, joten Suomen puolustuskyvyn tukeminen sopii yhteen maiden kansallisten intressien kanssa.

Toistaiseksi Venäjä on suhtautunut Suomen harjoittamaan puolustusyhteistyöhön pohjoisessa verrattain maltillisesti ja maiden väliset suhteet ovat pysyneet suhteellisen vakaana. Venäjän toimet muita Pohjoismaita kohtaan ja myös Suomelle tasaisin väliajoin kohdistetut varoitusviestit ovat kuitenkin osoittaneet, että tämän asiantilan pysyvyyteen ei ole syytä tuudittautua.

Venäjä on alueen toimijoista sotilaallisesti vahvin, ja maa näkee äärimmäisen tärkeänä sen suhteellisen ylivoiman säilyttämisen. Venäjän merkittävästi parantunut kyky merenalaiseen toimintaan, nopeaan joukkojen siirtoon ja kaukovaikuttamiseen ovat kasvattaneet maan sotilaallista voimaa, minkä pelätään muuttaneen Pohjois-Euroopan sotilasstrategista asetelmaa. Pohjoisen Euroopan turvallisuudelle ja strategiselle tasapainolle on tärkeää, että Venäjän alueellinen sotilaallinen etumatka ei kasva liian suureksi ja että kynnys sotilaallisen voiman käytölle ja sillä painostamiselle olisi mahdollisimman korkea.

Venäjän toimintaa määrittää turvallisuuspolitiikan sijaan suurvaltapolitiikka myös Arktiksella. Venäjän yleinen geostrateginen maailmankatsomus perustuu nollasummapelin geopolitiikkaan, jossa maa kokee olevansa pitkäkestoisessa ja jatkuvasti käynnissä olevassa strategisessa kamppailussa lännen kanssa. Tässä kamppailussa Venäjä pyrkii vahvistamaan omaa suhteellista vaikutusvaltaansa myös muita valtioita heikentämällä. Muiden arktisen alueen valtioiden näkökulmasta tämä on ongelmallista, sillä samalla Venäjä määrittelee turvallisuutensa tavalla, joka käytännössä vähentää sen naapurimaiden turvallisuutta.

Kireästä kansainvälisestä tilanteesta huolimatta lännen ja Venäjän välinen käytännön tason yhteistyö Arktiksella on jatkunut, liittyen muun muassa pelastustoimeen ja kalastukseen.

Venäjän bruttokansantuotteesta 10 prosenttia ja viennistä 20 prosenttia tuotetaan maan arktisella alueella. Tämän osuuden oletetaan edelleen kasvavan, kun maan öljyn- ja kaasun tuotannon painopiste siirtyy pohjoisemmaksi. Koko arktisen alueen energiantuotantoon kohdistuu huomattavia epävarmuustekijöitä. Vaarana on, että arktisen alueen taloudellinen riski voi muodostua poliittisen vakauden riskiksi Venäjälle, jolla puolestaan voi olla vaikutuksia Suomen turvallisuustilanteeseen.

Jos investoinnit pohjoiseen ja öljyn- ja kaasuntuotantoon eivät tuotakaan oletetulla tavalla, Venäjälle jää hyvin vähän vaihtoehtoja. Maan on pakko investoida hiilivetypohjaiseen energiantuotantoon, jotta se säilyttäisi tulonsa, jolla se pyrkii varmistamaan turvallisuutensa ja kansainvälisen vaikutusvaltansa.

Tämä suunnitelma on kuitenkin rakennettu sulavan roudan päälle. Mikäli globaalin energiatuotannon painopiste siirtyy yhä enemmän kohti uusiutuvaa tuotantoa, Venäjän hiilivetypohjainen energiantuotanto ei välttämättä kykene rahoittamaan maan yhteiskunnan toimintaa ja asevoimien kehittämistä.

Sotilaallisen konfliktin mahdollisuus Pohjois-Euroopassa on edelleen hyvin pieni. Kuitenkin niin kauan, kun Venäjän ja lännen välit ovat kireät, Venäjän toimien myötä myös läntisten toimijoiden on pakko investoida sotilaallisen toimintakyvyn kehittämiseen pohjoisessa. Lisäksi keskipitkällä aikavälillä Kiinan läsnäolo Arktiksella tulee lisääntymään, mikä tuo alueelle uuden jännitteen.